

Kirjanduse vabanemise keeruline tee parteidokumentide valgusel

Sirje Olesk

Stalinliku terrori lõppemise järel võisid inimesed kergemini hingata. Seni väga rangelt reglementeeritud ja ideologiseeritud kunstielu hakkas mõnevõrra normaliseeruma. 1960. aastate keskpaigaks oli Hruštšovi sula olnud ja läinud, Hruštšov ise 1964. aastal parteiseltsimeeste poolt võimult kõrvaldatud. Kommunismi saabumisest enam ei räägitud, ka mitte Ameerikale järelejõudmisest ega temast mööda saamisest.

Vabam õhkkond nakatas intelligentsi üsna kiiresti ja see oli asi, mis valitsejatele tundus kahtlane. Vastutavad seltsimehed tundsid vajadust ideoloogilisi reegleid uuesti kinnistada ja piirid selgemalt ära märkida.

1965. aasta jaanuaris toimus EKP Keskkomitee liikmete kohtumine kirjanike-kommunistidega. Kuigi kirjanike liitu juhtisid nominaalselt selleks valitud juhatus, palgalised sekretärid ja veel eraldi valitud juhatuse presiidium (sel ajal olid liikmeteks Juhan Smuul¹ (KL esimees), Mart Raud,² Johannes Semper,³ Lembit Remmelgas⁴ ja Rudolf Sirge⁵), toimis kõige selle kõrval ka suurte volitustega EKP algorganisatsioon, kelle üle valvas EKP Keskkomitee. Muidugi olid KL ülesanded siis ka suuremad kui tänapäeval ja tegutseti mitmel rindel: korraldati reeglipära-

selt koosolekuid, poliitõppusi, vahendati sõite välismaale (selleks pidi parteialgorganisatsiooni büroo igale väljasõitjale andma eraldi soovitusi) ja arutati kirjandusega seotud väljaannete (Looming, Sirp ja Vasar, Keel ja Kirjandus) sisu. Mõnikord võeti vastu ka külalisi, aga sel ajal veel üsna harva.

Siis peeti loomulikuks, et kirjanike liitu juhtivad inimesed on EKP liikmed. Partei kontrollis niikuinii kõike ja sellesse kuuludes sai vähemalt natukenegi jälgida või isegi mõjutada seda, mida organisatsioonis ette võeti. Kirjanike liidu juhtivatest liikmetest oli kõige autoriteetsem kommunist sel ajal Juhan Smuuli kõrval, kes praktiliste asjade korraldamisest kõrvale hoidis, Paul Kuusberg.⁶ Tema minevik oli laitmatu, ta oli sõdinud Eesti laskurkorpuses ning just 1960. aastatel avaldanud eesti ühiskonnas suurt vastukaja ja aktiivset poleemikat sünnitanud teosed: „Enn Kalmu kaks mina” ilmus Loomingus 1960 (raamatuna 1961) ja „Andres Lapeteuse juhtum” 1963. Oma loomingu eest pälviski Kuusberg 1965. aastal Nõukogude Eesti preemia. Teised nii laitmatu minevikuga Kirjanike Liitu kuuluvad mehed (Ants Saar,⁷ Endel Sõgel⁸) olid loomingu- liselt palju saamatumad, kuid seda aktiivsemad

¹ Juhan Smuul oli ENSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees aastatel 1953–1971; kirjanike liidus alates aastast 1946, NLKP-s 1951.

² Mart Raud oli Eesti Kirjanike Liidus alates aastast 1930, NLKP-s aastast 1945. Alates 1946. aastast vabakutseline kirjanik.

³ Johannes Semper oli sõjaeelse kirjanike liidu liige ja üks ENSV KL asutajaliikmeid 1943. Olnud aastatel 1946–1950 KL esimees, siis represseeritud, siis alates 1958. aastast KL aseesimees. NLKP liige aastast 1940.

⁴ Kirjanduskriitik ja tõlkija Lembit Remmelgas töötas alates 1963. aastast studios Tallinnfilm stsenaariumide kolleegiumi peatoimetajana. NLKP liige aastast 1943, kirjanike liidus aastast 1952.

⁵ Rudolf Sirge oli kirjanike liidu liige juba aastast 1930, 1965.–1968. aastatel töötas Loomingus. EKP-sse ei kuulunud, kuid kohtumisel osales.

⁶ Paul Kuusberg oli kirjanike liidu juhatuse sekretär aastatel 1960–1968, NLKP-s alates 1940, kirjanike liidus 1950.

⁷ Ants Saar oli aastatel 1961–1965 Tallinnfilm peatoimetaja, oli õppinud Gorki-nimelises Kirjandusinstituudis ja NLKP KK kõrgemas parteikoolis Moskvast. NLKP-s aastast 1943, kirjanike liidus 1949. aastast. On kirjutanud jutustusi ja filmistsenaariume.

⁸ Endel Sõgel oli sel ajal Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusdirektor, oli aastatel 1958–1962 töötanud EKP KK teaduse ja kultuuri osakonnas ning tal oli sidemeid EKP kõige kõrgemate otsustajate seas. NLKP-s aastast 1940, Kirjanike Liidus alates aastast 1951.

ENSV Kirjanike Liidu V kongress 1966. a. veebruaris: presiidiumis Ralf Parve, Rudolf Sirge ja Juhan Smuul. EKLA, A-107-11

ideoloogilises töös. Läbi kümnendite EKP-s kestnud vastasseis „rahvuskommunistide” ja ortodokssete stalinistide vahel oli kirjanike liidus selgesti nähtav ja tegelikult oligi kirjanike liit sel ajal rahvuslikult mõtleivate kommunistide kants ja jäi selleks kuni nõukogude võimu lõpuni.

Kirjanike-kommunistide ja keskkomitee liikmete kohtumine ei olnud ainukordne, neid korraldati ka hiljem, sest ainupartei juhtiv roll oli selle riigi põhialustesse varjamatult sisse kirjutatud. Ja kirjanikud olid Stalini sõnutsi „inimhingede insenerid”, mõjukaim osa kultuuriintelligentsist, kellega paratamatult tuli arvestada. Huvitaval kombel ei refereerita seda kohtumist omaaegses Loomingus ega ka ajakirjas Eesti Kommunist. Kirjanike liidu protokolliraamatus on märkus, et kohtumise stenogramm on liidetud EKP KK arhiividokumentidega.

Seda pole mul õnnestunud leida. Tuleb leppida referaadiga, mille on oma päevikus 21. veebruaril 1965. aastal kirja pannud koosolekust osa võtnud Johannes Semper: „Jaanuari lõpus oli kaks reedet järjest KK-s meie kirjanike-kommunistide nõupidamine. Käbin tegi sissejuhatuse, rohkem küll majanduse edusammudest kui kirjandusest. Sõna võeti nobedasti. Mina mitte. P. Kuusberg rääkis kõige vastuvõetavamalt, rõhutades, et kõige tähtsam on tõde. Sõglaga pole ma nõus, ta pahandab Solženitsõni⁹, Tvardovski ja Novõi Mir`i¹⁰ üle, kritiseerib ägedasti noori (P.-E. Rummot, Vetemaad jne.). K. Uibo¹¹ kritiseeris Panso lavastust („Kihnu Jõnn”)¹² lumpenproletaarliku stiili pärast. P.-E. Rummo sai Lentsmanilt ja mõnelt teiselt naha peale („huligaansus ta „Edasis” avaldatud luuletus bulgaaria olematult autorilt,¹³ et sisse vedada

⁹ Aleksandr Solženitsõn oli 1962. aastal avaldanud uuevaimulise laagrijutustuse „Üks päev Ivan Denisovitši elus” autor (eesti keeles 1963), mille üle siis aktiivselt polemiseeriti.

¹⁰ Luuletaja Aleksandr Tvardovski oli uuevaimulise ajakirja Novõi Mir peatoimetaja.

¹¹ Teatrikriitik Kalju Uibo oli aastatel 1960–1966 TPI esteetikaõppejõud.

¹² Voldemar Panso oli lavastanud Juhan Smuuli näidendi „Kihnu Jõnn” 1964. aastal Draamateatris.

¹³ Ajalehes Edasi oli 09.08.1964 ilmunud M. Kattai nime all kirjutis „Omapärane nii elus kui luules”, mis oli nekroloog bulgaaria luuletajale Hristo Isendeville. Lisatud oli ka Isendevi luuletus „Kaevul”. P.-E. Rummo selgitab müstifikatsiooni tagamaid oma kirjutuses „Memuaristikat: ühest kirjanduslikust ukraadinaast”, vt. P.-E. Rummo. Oo et sädemeid kirjuks mu hing. Valitud luulet 1985, lk. 212–215.

„Edasi” toimetusliiget Lehtmetsa¹⁴). Tartu noortel kalduvus Euroopast siirduda Idamaa filosoofiasse (Kaplini jt.). Arvatakse, et Uku Masingu¹⁵ mõju. Vetemaa „Monumendi” kohta avaldati risti vastupidiseid arvamisi (Päll¹⁶: „Kahjulik teos, irvitatakse kõige püha üle”, „midagi positiivset ses pole”); Sögel M. Undist: „Mu tütar luges poisiga „Võlga”, mõlemad ütlesid, et see on praegune noorsugu [– – –].”

Mürgine oli Andresen¹⁷, kes Lentsmanile¹⁸ ja Söglale vahetpidamata vahele hüüdis („Sögel on stalinlane”, „Lentsman – Sögl õpilane”). Käbini¹⁹ lõppsõna oli siiski leebe: „Hea, et igaüks siin sai välja öelda, mis ta mõtleb.”²⁰

Arhiivis on kättesaadav protokoll kirjanike liidu parteialorganisatsiooni koosoleku kohta, mis peeti kohtumise järel 26. veebruaril 1965 kirjanike liidus. Sellest dokumendist võib näha, kuidas ideoloogia haardes olnud kirjanikkond on pärast 15 aastat (nii palju oli möödas kurikuulsast 8. pleenumist 1950. aastal Tallinnas) ning 9 aastat (nii palju sai mööda lootusrikkast 20. kongressist 1956. aastal Moskvast) aeglaselt ja ettevaatlikult liikumas normaalsema elu- ja kirjandusemõistmise poole. Et sellel teel kõik libedasti ei läinud, et ideoloogiline võitlus oli möödunud aastate jooksul olnud tegelik ja kestis ikka edasi, näeb ka sellest protokollist.

Samas mäletavad ajalugu tundvad inimesed, kui varmalt loeti kõiki sulamise märke. Nende märkide valguses tuleks lugeda ka allolevat dokumenti, mis on üsna tavalise koosoleku üsna tavaline protokoll.

Publitseerimiseks sai see valitud peamiselt sellepärast, et siin on koos mitmed olulised küsimused eesti kirjanduselu vabanemise pikal teel. Äsja olid ilmunud niisugused teosed nagu Mati Undi „Võlg” ja Enn Vetemaa „Monument”. See oli märk põlvkondade vahetuse algusest eesti kirjanduselus, sellest, et Suures Isamaasõjas võidelnud põlvkonna kõrval on

kirjanduses endale koha leidnud nooremad või ka seni tõrjutud inimesed. Kui Kuusbergi romaanid olid stalinistliku kirjanduse järel uus ja inimlik sõna eesti kirjanduses, siis Undi ja Vetemaa (ja Valtoni) teosed olid päriselt uus kirjandus. Need oli omas ajas peadpööritavalt julged ja moodsad teosed, millesse kirjanduse ideoloogilised valvurid ei osanud kuidagi suhtuda, sest ka parteiline stiil oli muutunud või vähemalt muutumas. Teiseks vilksatab küsimus „emigrantlikust kirjandusest”, mis on sümptomaatiline, sest siis on parasjagu see periood, kui pagulasi tunnustati, kuigi nende teoseid endiselt varjati.

Kirjandus oli Nõukogude ühiskonnas mõtmatult olulisem nähtus, kui ta on seda praegu. Ja selle ühiskonna kõike ja kõiki kontrolliv ja ohjav Suur Vend – kommunistlik partei – jälgis kirjandust väga tähelepanelikult. 1960. aastate algus oli see aeg, mil Eesti kirjanikud-kommunistid pidid kindlasti järgima keskusest (Moskva Kirjanike Liidust, EKP Keskkomiteest) tulevaid suuniseid, kuid mil hakkasid välja kujunema juba kohalikud rinded ja hakati pidama esimesi kohalikke lahinguid.

Nüüd tagasivaates võib ju ütelda, et kuuekümnendate aastate teine pool oli vist kõige vabam aeg Nõukogude Eesti kultuurielus üldse, kuni Tšehhoslovakkia invasiooni järel uuesti kruvisid kinni keerama hakati.

Sirje Olesk

(1954), *PhD.*,
vanemteadur,
Eesti Kirjandusmuuseum,
Vanemuise 42, 51003 Tartu,
sirje@kirmus.ee

¹⁴ Tõnis Lehtmets oli kultuuriosakonna juhataja ajalehes Edasi alates 1965. aastast, enne seda kirjanduslik kaastöeline.

¹⁵ Teoloog ja luuletaja Uku Masing ei saanud siis praktiliselt midagi avaldada, kuid tema juures kodus käisid noored kirjanikud ja teoloogid, nagu Jaan Kaplini, Viivi Luik, Toomas Paul jt.

¹⁶ Eduard Päll oli sel ajal Keele ja Kirjanduse Instituudi direktor. NLKP liige aastast 1920, kirjanike liidus alates 1943. aastast.

¹⁷ Nigol Andresen oli juunikommunist ja 1940. aasta nukuvalitsuse välisminister. Sattus 1949. aastal põlu alla, oli vangistatud 1950–1955 ja tegutses pärast kodumaale naasmist kirjandusuurija ja kriitikuna, kaitses alati noori kirjanikke.

¹⁸ Venemaa eestlane Leonid Lentsman oli töötanud EKP KK-s mitmel ametikohal, sel ajal oli KK sekretär.

¹⁹ Ivan (Johannes) Käbin oli aastatel 1950–1978 EKP KK I sekretär.

²⁰ J. Semper. Päevaraamatud. Ilmamaa, 2013, lk. 382.

Olulised kriitikud Ants Saar ja Endel Nirk ENSV KL V kongressil. EKLA A-107-23

EN Kirjanike Liidu partei-algorganisatsiooni töökoosoleku protokoll nr. 3²¹

Koosolek toimus 26. veebruaril 1965. a. Kirjanike Liidus. Algus kell 16. Kohal 17 kommunisti.

Päevakord

1. Kirjanike Liidu praktilise töö küsimused pärast Keskkomitees toimunud nõupidamist.

Ettekandja parteibüroo sekretär V. Ilus.²²

Koosolekut juhatab I. Sikemäe,²³ protokollib M. Kesamaa.²⁴

V. I l u s : Minu arvates kerkis kohtumisel Keskkomitees üles kaks küsimusteringi, ja neil tahaks sissejuhatavalt natuke peatuda. Esiteks – noorte kirjanike kasvatamise probleem. Teiseks – kirjanike-kommunistide osa nii otseses kirjanduslikus loomingus kui ka kirjandusprotsessi analüüsimisel teravate ja komplitseeritud küsimuste käsitlemisel.

Kui tulla nüüd noorte probleemi juurde konkreetselt, siis tegi kohtumine selgeks, et siin ka mõnede kommunistide juures jääb väheseks kõigepealt tasakaalukust. Minu meelest rääkis Kuusberg õigesti. Minule igatahes tundub küll, et noorte, alles väljakujunemata kirjameestest kõneledes on niisugune tasakaalu puudumine kõige tulutum ja kahjulikki. Ilmneb see tasakaalutus praegu neis hinnangute äärmuslikkuses, millega on vastu võetud kaks teost, „Võlg” ja „Monument”.²⁵ Luige arvustus²⁶ kritiseeris „Monumenti” kitsarinnaliselt, kuid ma ei oska mõista ka sm. Andreseni mitmekordset sõnavõttu raamatu arutelul, kus ta maksku mis maksab tahtis ümber lükata väiksemagi kriitilise märkuse teose kunstilise teostuse aadressil. Minule tundub küll, et palju objektiivsemalt hindas sellel arutelul „Monumenti” Sirge.

²¹ ERAF, f. 2477, n. 1 s. 58

²² Väino Ilus töötas sel ajal Loomingu toimetuses, oli NLKP-s aastast 1952 ja kirjanike liidus alates 1958.

²³ Ilmar Sikemäe oli NLKP liige aastast 1945, kirjanike liidu liige 1949.

²⁴ Luuletaja Manivald Kesamaa oli sel ajal kutseline kirjanik. NLKP liige 1947, kirjanike liidus aastast 1950.

²⁵ Mati Undi lühiromaan „Võlg” oli ilmunud Loomingus 1964, Enn Vetemaa „Monument” Loomingu Raamatukogus 1965. aasta esimese numbrina.

²⁶ Hans Luige arvustus „Monumendile” ilmus ajalehes Noorte Häääl (29.01.1965) pealkirjaga „Naftaliinilõhnaline uudisteos”.

Ja kuigi meil antud teoste kui ka teiste teoste suhtes jäävad oma erinevused, tahaks korrata ja rõhutada eriti seda, et meil on tarvis säilitada maksimaalselt tasakaalutunnet, põhjalikult järele mõelda iga teose plusside ja miinuste üle, tema sotsiaalse funktsiooni üle lugejate hulgas, jätta kõrvale isiklikud sümpaatiad ja antipaatiad autori ja kas või žanri suhtes. Ainult siis saab meie parteiorganisatsioon ja kogu kirjanike-kommunistide kollektiiv avaldada noortele kirjameestele seda mõju, mida vaja on.

Ja nüüd teine probleemidering. Siin tuleb rõhutada, et iga kirjaniku-kommunisti ja kogu kirjanike parteiorganisatsiooni autoriteet on seda kõrgem, mida viljakam ja tõsisem on igapäevane nimelt kirjanikuna. Lõppkokkuvõttes toonitas seda seisukohta ka kohtumine Keskkomitees. Võtta või vaidlus isikukultuse-teema käsitlemise ümber. Lõppkokkuvõttes jäi kõluma seisukoht, et mis kirjanikud-kommunistid me oleksime, kui hoiduksime niisugusest teravast ainekõrvale, jättes selle häbelikult teiste lahendada. Sisuliselt tähendaks see ju isikukultuse hukkamõistmist sõnades. Aga täiesti omal kohal oli kohtumisel kõlanud mõte, et see teema nõuab eriti süvenenud suhtumist, dialektilist lähenemist ajale.

Rõhutan veel kord, et kõige tähtsam meile on luua ideeliselt ja kunstiliselt täie loomingupingega kirjutatud teoseid. Sellepärast ma ei usu, et meil oleks vaja tõsta koosolekute arvu või võtta tarvitusele muid taolisi organisatsioonilisi abinõusid. Parteiorganisatsioon võttis otsuse vastu koostada vabariigi aastapäevaks memuaaride kogumik. Töö pandi käima. Aga mõned kommunistid venitasid ja venitasid käsikirjade üleandmisega, ja kõik pole seda senini teinud. Võib-olla kogumiku koostaja Sikemäe räägib sellest ise lähemalt.²⁷

Mõni sõna sellest, kuidas parandada olukorda kriitikas. Sellest oli kohtumisel mitmel korral juttu ja enamasti sellest aspektist, et kriitikas on tähele panna teoste sotsiaalsest küljest möödavaatamist, ütleksin isegi, sellise analüüsi häbenemist, objektivismi, üldistuste nõrkust. Et asja parandada, peaksid kõik kirjanikud-kommunistid sagedamini kaasa lööma. See muutub lausa hädavajalikuks, kui meenutada kongressi lähenemist.

Nüüd veel mõni sõna parteiorganisatsiooni edasisest tööst. Bürool tehti otsuseks märtsis koos KKI kommunistidega kõnelda neist probleemidest, mis meid peavad huvitama emigrantlikus kirjandusel. Ühel koosolekul arutatakse „Loomingu” tööd.

Järgnevalt esitatakse ettekandjale küsimusi.

L u m e t²⁸: Kus seda emigrantlikku kirjandust saaks lugeda?

A n d r e s e n : Sõgla käest.

U t t²⁹: Keskkomitees võib seda teha igaüks välissuhete sektoris. Pöder³⁰ on sektori juhataja.

Algavad läbirääkimised.

S e m p e r : Kunagi võtsime otsuse vastu võimalikult vähem koosolekuid korraldada. Nüüd tuleb välja, et koosolekuid on meil peaaegu iga päev. Arvan, et koosolekuid on meil praegu liialt palju. Vähe aega jääb tööks.

²⁷ Mõeldud on ENSV moodustamist 1940. aastal, millest juulis 1965 möödus 25 aastat. Kogumik „Eilsest tänasest” ilmus 1965. aasta lõpus ja sisaldas 31 kirjanike liidu liikme mälestusi „ajaloolise 1940. aasta sündmustest, Suure Isamaasõja võitlustest ja sõjajärgsest ülesehitustööst”. Kogumiku koostajat ei ole raamatu tiitellehel nimetatud.

²⁸ Näitekirjanik Klaara Lumet (kirjanikunimega Mai Talvest) oli NLKP liige aastast 1949 ja kirjanike liidu liige aastast 1950.

²⁹ Olaf Utt oli sel ajal EKP KK teaduse ja kultuuri osakonna juhataja asetäitja. Oli kriitikuna kirjanike liitu võetud 1962. aastal.

³⁰ Väliskommentaator Vambola Pöder oli EKP Keskkomitees tööl aastatel 1961–1976.

Nigol Andresen 1965. aastal. EKLA, B-101-417

Endel Sõgel 1956. aastal. EKLA, B-180-110

Paar sõna kriitika küsimusest. Räägin H. Peebu arvustusest H. Visnapuu loomingu kohta, mis ilmus „Loomingus”.³¹ Peep on partei liige. Ta peaks lähenema asjale marksistlikult. See aga just puudus tema artiklis. Ta unustas ära, et Visnapuu oli luuletaja ja ka ideoloog. Ta eraldus progressiivsetest kirjanikest juba 20-nendatel aastatel. Alul oli ta patsifist. Pärast läks tema ideoloogia üle natsistlikuks. See mentaliteet ei ole aga meile vastuvõetav. Arvan, et Peebu analüüs on vildak nähtus meie kriitikas.

A n d r e s e n : Paar sõna konsultantide tööst.³² Konsultant pole kirjanike ettevalmistaja, vaid on neile nõuandja. Töökorraldus on teine küsimus. Oleks aga ekslik, et konsultandid peaksid kõigea kursis olema.

Olen skeptiline töökoosoleku kohta, kus me arutaksime emigrantlikku kirjandust. Raske on ju rääkida ja otsustada, kui me seda ise palju ei tunne. Seda oleks võinud teha võib-olla lahtisel töökoosolekul, kus meile antakse lihtsalt informatsiooni.

Sõgel võttis minu kohta halvustavalt sõna Keskkomitees toimunud koosolekul. Võib-olla vaataks need süüdistused läbi meie algorganisatsiooni büroo. Teeks asja selgeks. Ma pole ka rahul Glavliti tööga. Meil ju tegelikult tsensuuri ei ole. Paljudel kirjanikel on aga luuletusi kogudest välja võetud. Miks? Selle üle peaks mõtlema. Glavliti juhatajal on raske otsustada kõikide kirjanike loomingulisi

³¹ Harald Peebu artikkel „Henrik Visnapuust ja tema pärandist” oli ilmunud ajakirjas Looming 1965, nr. 1, lk. 121–141. Autor viitab juba artikli alguses, et „kirjaniku luigelauluks olnud purunatsionalistlikud ja paiguti otse sõdaihkavad luuletööd on heitnud pika varju ka tema varasemale loomingule...”. Kuid see ei tohtivat takistada suure lüüriku kogu pärandi objektiivset hindamist. See artikkel on esimene katse tuua osa H. Visnapuu loomingust tagasi eesti kirjanduslukku, ja nagu protokollist näha, ei ole see toimunud valutult.

³² Kohe 1945. aastal võeti kirjanike liitu palgale nn. kirjanduslikud konsultandid, kelle poole võisid pöörduda algajad autorid. On ka väidetud, et konsultantide oluliseks funktsiooniks oli grafomaanide tõrjumine. 1965. aastal oli proosakonsultant Ilmar Sikemäe ja luulekonsultant Paul Rummo.

küsimusi. Tehke, mis tahate. See tuleb kõne alla võtta. Vaarandi³³ peaks lahendama ise toimetuse tööküsimusi. Ta on Glavlit'i ees nagu karjapoisike. Peremees käsib, tema täidab. Lõpuks ta aga on siiski ju toimetaja. Seda peaks Glavlit arvestama.

L a h t³⁴: Meie elus on mitmed lihtsad asjad tehtud väga keeruliseks. Näiteks meie raamatukogudes on antud entsüklopeediline materjal spetsfondide käsutusse. Selle kasutamiseks peab olema eriline luba. See ei vasta meie poliitilistele tõekspidamistele. Asi on tehtud liialt keeruliseks.

T a m m³⁵: Mulle näib, et hakkab juba välja klaaruma juhatuse sekretäri ja org. sekretäri töösuhted. Aga mulle tundub, et päris väljakujunenud olukorda ei ole veel juh.[atuse] sekretäri ja konsultantide vahel. Meie konsultantide ette pole jõudnud veel küsimus – konsultandi osa, tema missioon meie kirjandusprotsessis. Seda peaks aga olema, juba ameti poolest. Konsultant ja noored. Näib, et noorte probleem suundub Tartu poole. Arvan, et konsultant peaks vähemalt kuu aega Tartus viibima. See annaks palju kasu. Omal ajal juhtis Hiir³⁶ sealset organisatsiooni. See oli hea. Töö jooksis. Aga mulle näib ikkagi, et Tartu noored küpsevad nagu omas rasvas. Sealsed kollektiivid on väiksemad. Käib jutt, et meie noored ei saa kontakti meie vanemate kirjanikega. M. Unt januneb elu analüüsi järele. Miks me ei anna talle seda? Teiste kirjanike seltsimehelik analüüs annaks talle palju. Konsultandid peaksid seda arvestama, olema noorte autorite „sõprusühingu” liige. Konsultant ja kirjastaja. Konsultandid peaksid ka ses suhtes noori abistama. Raudse luuaga tuleb aga meie majast ära pühkida grafomaanid. Nad kulutavad asjatult konsultandi tööaega.

Konsultant ja seksioonid.³⁷ Enamik inimesi on suhtunud skeptiliselt seksioonide töösse. Kuid on olemas siiski probleeme, mida seksioonides võiks arutada. Kuid praegu on olukord raske. Mõlemad konsultandid tahavad kauemaks ajaks minna puhkusele.

Koosolek Keskkomitees oli huvitav. Huvitav just ka sellepärast, et seal ei antud vastulööke. Oli see koosoleku laad või ajamärk. See oli hea koosolek. Ainult Pohla³⁸ sõnavõtt ei meeldinud, oli ülepakuv. Ta on esinenud ainult kahe kriitilise artikliga. Huvitav, kes kutsus Pohla sellele koosolekule, kas Keskkomitee? Et tema kõne vildakatele seisukohtadele ei pööranud keegi tähelepanu, pole õige.

B e e k m a n³⁹: See polnud ajamärk, vaid aja puuduse märk. Koosoleku aeg oli piiratud.

T a m m : Sõgla sõnavõtust tol koosolekul. Ta rääkis mingist Tvardovski kahjulikust liinist. Tema liin aga ei pea olema alati partei liin. Sõgel rääkis, et isikukultuse pahede avalik paljastamine on toonud meie kirjandusse mõndagi halba. See pole minu arvates õige.

Emigrantliku kirjanduse arutamine. Arvan, et kinnisel koosolekul oleks seda parem teha. Halb on ka asjaolu, et me ei saa alati lugeda seda kirjandust. Kes lubas näiteks seda kontrollida, mida loeb Beekman. Tal on läinud kaduma mitmed raamatud väliskirjandust. Pole kätte antud.

Ma olen jälginud Andreseni esinemisi vaimustuse ja ka meeleheiteliga. Sageli tundub mulle, et ühtede küsimuste lahendamise ajal hakkavad kerkima esile muud probleemid. See tundub teinekord imelikuna. Palju kibestunud märkusi. Kelle aadressil on need öeldud?

Glavlitist peaks ka paar sõna rääkima. Olen veendunud, et see asutus on isikukultuseaegne

³³ Anton Vaarandi oli sel ajal Loomingu peatoimetaja.

³⁴ Uno Laht oli kirjanike liidu liikmeks saanud 1953. aastal, samal aastal astunud ka NLKP-sse. Oli sel ajal vabakutseline kirjanik.

³⁵ Aksel Tamm oli aastatel 1964–1966 kirjanike liidus organisatsioonilise töö sekretär, kes kirjanike liidu liikmeks võeti alles 1966. aastal. NLKP liige aastast 1957.

³⁶ Erni Hiir oli kirjanike liidu Tartu osakonna vastutav sekretär aastatel 1945–1960. Tema järel täitis seda kohta Johannes Feldbach ja alates 1962. aastast Kalju Kääri.

³⁷ Tol ajal olid kirjanike liidu juures moodustatud proosa-, luule- ja draamaseksioon ning eraldi ka vene seksioon.

³⁸ Vello Pohla (sünd. 1936) töötas aastatel 1960–1963 ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi juures ja alates 1967. aastast Tallinna Riiklikus Konservatooriumis ühiskonnateaduste õppejõuna. Vahepealsel ajal oli aspirantuuris.

³⁹ Vladimir Beekman oli sel ajal vabakutseline kirjanik, NLKP liige aastast 1959.

asutus, ta kaob. Glavliti inimesed peaksid lugema Moskva kirjanduslikke ajakirju. Võiks kunagi korraldada koosolek – Kirjanike Liit ja Glavlit.

B e e k m a n : Ma ei tea, keda esindas sellel koosolekul Pohla. Tean aga, mida ta esitas. Ta esitas vulgarismi. Mis puutub pagulaskirjandusse ja selle arutamisse, siis pole me kahjuks selle kirjandusega hästi tuttavad. Viimasel ajal on siin midagi lahti. Varem oli mul mitmete pagulaskirjanikega kontakt. Sain neilt raamatuid. Viimase aasta jooksul pole ma aga mitmeid raamatuid kätte saanud. See on halb. Ebamugav. See pole normaalne tee. Peaks ikka kommuniste-kirjanikke usaldama. See küsimus on reguleerimata.

Kirjanduskriitika kempleb meil teisejärguliste probleemidega. Mitmed nähtused teevad rahu- tuks. Tehakse meil juba mitmeid nalju ja kirjanduslikke huligaansusi. See tuletab meelde möödunud. Ka siis oli neid nähtusi seal olemas. Olid intelligendid, kes alustasid sõda elulähedaste kirjanike vastu.⁴⁰ Ka nüüd on neid nähtusi meil olemas. Neid küsimusi tuleks välja tuua. Seda peaksid tegema meie parteilased-kriitikud. Mis puutub üldiselt koosolekusse keskkomitees, siis see oli väga hea nõupidamine. Paljud inimesed said välja öelda oma arvamisi. Põhiküsimusi see koosolek aga ei lahendanud.

L a o s s o n⁴¹: Vetemaa ja Undi teoste suhtes jagan üldiselt eisel arutluskoosolekul väljendatud arvamusi. Vetemaa „Monument” peegeldab meie ideoloogilises elus möödunud aastatel esinenud nähteid. Luige arvamine, nagu oleks need nähted täiesti kadunud koos Staliniga (naftaliini lõhn jne.), ei pea paika. Administreerimist, vulgaarsust, lamedust on meie ideoloogilisel rindel esine- nud mitte väga kaua tagasi. Ka Hruštšovi tegevuses esines mõnede teiste isikukultuse pärimuste kõrval vulgariseerimist, lamedust teaduse, kirjanduse, kunsti mõningate küsimuste käsitlemisel. Pärast tema vastavaid sõnavõtte ja neile toetudes hakkas „Literaturnaja Gazetas” asjaliku kriitika kõrval ilmuma prantsustegelaste artikleid, mis olid lahmivad ja kleepisid toorelt silte. Tänapäevani esineb väiklast hooldamist. Meile ei võimaldata näiteks isiklikult tutvuda tuntud prantsuse marksisti Garaudy tööga „Piirideta realism”, mille ümber välismail käib lai diskussioon!⁴² Selle analüüsimine on tegelikult monopoliseeritud grupi Moskva kriitikute poolt. Nende analüüsid aga tunduvad meto- doloogiliselt lamedatena ja ei ärata usaldust.

H i n t⁴³: Keskkomitees olnud nõupidamisel ei puudutatud olukorda me kinodramaturgias, kirjanike osa uute filmide loomisel. Meie kirjanike osa jääb aga selles töös üha väiksemaks ja väiksemaks. Tehti libretoode võistlus. Anti välja auhindu, aga nüüd tuleb välja, et neist filme ikka ei looda. Ma ei taha süüdistada Rimmelgat. Stsenariumide saatus oleneb meil režissööridest. Väga kitsa ring- konna kätte on antud otsustamisvõime. Tundub, et eesti kirjanikke ei taheta. Mis siin tuleks ette võtta, ei tea. Üks aga on õige – väikese grupi tahtest oleneb meie kino saatus.

Ajalhed kirjutavad, et 2–3 aastaga peab me toodang jõudma kvaliteedilt maailma teiste riikide tasemele. Varem räägiti, kui halb on kapitalistlikes riikides tootmine. Nüüd tuleb meil neilt seda õppida. Meile tehakse palju praaki ja ometi saavad praagitegijad ära elada. Neile antakse samuti preemiaid. Sel- line olukord on lubamatu. Sotsialistlik võistlus on teinekord tehtud mingisuguseks pimesikumänguks. Tuleks selline ülekohus ja ebainimlikkus kaotada. Asi on läinud vahel päris imelikuks. Käisin Vilde

⁴⁰ Eluläheduslased ehk kirjanduslik rühmitus Orbiit oli aktuaalne 1930. aastate alguses. Sajandivahetusel sündinud kirjanikud (Sütiste, Hiir, Jakobson jt.) ja kriitikud (Urgart, Palgi, Annist jt.) võitlesid nooreestilike ideaalide vastu, pidades neid elu- ja rahvakugeteks. Keda Beekman silmas peab nende vastu võitlejatena, pole selge (ilmselt arbujaid). Eluläheduslaste hulgas oli palju neid, kes läksid kaasa juunipöördega.

⁴¹ Max Laosson, kes oli olnud juhtival kohtadel kirjanike liidus ja ENSV Kunstide Valitsuses ning aastatel 1948–1951 EKP Keskkomitee liige, oli sel ajal vabakutseline literaat.

⁴² Prantslasest euromarksisti Roger Garaudy raamat „Piirideta realism” oli ilmunud Prantsusmaal 1963. Eesti keeles kirjutas sellest Jaak Kangilaski (vt. J. Kangilaski. Vaidlustest marksistlikus esteetikas – Looming 1965, nr. 11).

⁴³ Aadu Hint oli sel ajal tunnustatud kirjanik, kelle romaani „Tuuline rand” viimane osa ilmus järgmisel aastal. 1965. aastal sai ta ENSV rahvakirjanikuks. Neil aastatel tehti ka mitme tema teose põhjal Eestis filme.

kolhoosis.⁴⁴ Endine esimees töötas kupjalikult. Ta viidi sealt ära ja pandi sovhoosidirektoriks. Kuidas seda nimetada? Ta töötab seal veel hullemini kui kolhoosis. Jugoslaavias näiteks vabrikutöölised valivad ise direktori. Arvan, et ka meile tuleks nii teha. Kõrget töökultuuri ei saavuta me demokraatiata.

Proosa arutlusel öeldi, et proosat on vähe. See teeb nukraks. Miks seda ei ole? Väga palju kulutame oma aega igasuguse tühja-tähja peale, nii nagu rääkis Beekman. Vahel tekib sellest eba-kindluse õhkkond. See sööb närve. Võtab julguse ära.

L a h t : Tegelikult on mitmesuguste monopolide loomine, laiema ringkonna isoleerimine, isikukultuseaegne nähtus. Kultuse määranguks ongi see, et mitmesuguste küsimuste otsustamine antakse kitsa ringkonna kätte. Kui selliseid monopole oleks olnud ka küberneetikas, siis olen kindel, et meie raketid poleks kõrgustesse lennanud.

S i k e m ä e : Siin juba räägiti me koguteosest. See kogumik saab teoks. Oma materjali on juba ära andnud üle kolmekümne autori. Töö oli võrdlemisi raske. Raske on veel öelda teose üldise taseme kohta. On nõrgemaid ja tugevamaid asju. Tuleval nädalal lõpeb toimetamise töö. Eks siis saa öelda juba midagi kindlamat.

Konsultantidest. Tamme jutt on natuke idealistlik. Konsultandiamet on tegelikult raskem. Palju on igasugust materjali lugeda. See killustab. Grafomaanidele tuleb teha tuul jalge alla. Muidugi kontakt noortega peab olema. Tuleb otsida vormi, mis kõige parem oleks. Kõige parem on minu arvates see, et konsultandi silmapiiril olgu oma kümnekond noort, kelledega ta alaliselt tegeleb.

U t t : Keda esindas Pohla Keskkomitee nõupidamisel? Mina olen kuulnud, et ta palus isiklikult osa võtta sellest koosolekust. Ja mis siis halba on selles? Igäihel on sõnaõigus. Ei maksa solvuda sellest.

Siis mingisugusest vastulöögist Tamme sõnavõttus. Mis vastulöögist ta mõtleb? Meil on ju diskussioonivabadus. Miks ootas siis Tamm, et mõni Keskkomitee sekretäridest oleks pidanud andma vastulöögi mõnele sõnavõtule. Koosolekul see puudus ja minu arvates väljendus just selles normaalne tööatmosfäär.

Glavlitist. Praegu ei suuda otsustada, millised suunad on Glavliti tööpraktikas väärad. Sellest on palju kõneldud ja kord tuleks nendega lähedalt tutvuda. Loomulik on, et väljaannete eest peaks vastutama toimetaja. Glavlit peaks toimetajat usaldama.

Konsultantide küsimus. Kas on õige, et kongressi ettevalmistuse eel⁴⁵ lähevad puhkusele korruga kaks konsultanti. Minu arvates on see väär. Seda peaks kaaluma.

I l u s : Mõningad kokkuvõtted. Semperil on õigus, et koosolekuid on palju. Kuid meilgi on oma plaan. Arvatavasti on see planeerimise viga, et hulk koosolekuid sattus just kuu lõpupoole. Edaspidi tuleb sellest hoiduda. Andreseni ettepanek – arutada Sõgla süüdistusi bürool. Arvan, et kas me sellega veel olukorda parandame. Ja lõpuks, meil tuleb järelduseni jõuda, oli see kriitika või pahatahtlik solvamine. Arvan, et me bürool seda küsimust ei aruta.

Sellega lõppesid sõnavõttud.

Koosolek lõppes kell 19.

Koosoleku juhataja: *I. Sikemäe*

Protokollija: *M. Kesamaa*

⁴⁴ 1965. aasta märtsis tähistati Eduard Vilde 100. sünniaastapäeva. E. Vilde nimeline kolhoos asutas Aadu Hindi kaasabil kirjandusauhinna, mille esimene laureaat 1965. aastal oli Rudolf Sirge oma teosega „Maa ja rahvas“, mis oli ilmunud juba 1956.

⁴⁵ ENSV Kirjanike Liidu V kongress pidi toimuma 1965. aastal, kuid lükati järgmisesse aastasse ja oli 1966. aasta veebruaris.